

Primena politike prisile (“coercive diplomacy”) u međunarodnom rešavanju sukoba – naročito ekonomske sankcije i vazdušni udari – predmet su žestokih rasprava i u akademskim krugovima i u medijima. Neslaganja su vezana za pitanje da li se takvim merama mogu okončati etnički sukobi, sprečiti agresije, preduprediti humanitarne katastrofe izazvane ljudskim delanjem, i zaustaviti međunarodni terorizam ili akcije “neodgovornih država”. Takođe se raspravlja kako takve mere utiču na međunarodne institucije, saveze i odnose moći u svetu.² Debata se odnosi i na posledice međunarodne prisile na unutrašnje-političkom planu zemalja koje su joj izložene

ZAPADNJAČKA POLITIKA PRISILE I MILOŠEVIĆEV REŽIM¹

JASNA DRAGOVIĆ-SOSO

S engleskog prevela Slobodanka Glišić

1 Na korisnim primedbama u vezi s ovim člankom posebno se zahvaljujem Suzan Vudvord (Susan Woodward), Ksavijeu Bugarelu (Xavier Bougarel), Aleksi Đilasu i Dejanu Đokiću. Oni, naravno, ne snose nikakvu odgovornost za njegove nedostatke. Ovaj članak objavljen je u Peter Siani-Davies (ur.), *International Intervention in the Balkans since 1995*, London: Routledge, 2003.

2 O ekonomskim sankcijama vidi posebno raspravu između R. A. Pape i D. Baldwin u *International Security*, sv. 22, br. 2, jesen 1997, str. 90-136; sv. 23, br. 2, jesen 1998, str. 189-98; sv. 24, br. 3, zima 1999/2000, str. 80-107; i D. Cortright i G. A. Lopez, *The Sanctions Decade. Assessing UN Strategies in the 1990s*, Boulder/London: Lynne Reinner, 2000. O “diplomaciji prisile”, definisanoj kao korišćenje pretnji ekonomskim ili vojnim merama u cilju promene ponašanja protivnika, vidi A. L. George i W. E. Simons (ur.), *The Limits of Coercive Diplomacy*, Boulder: Westview, 1994; i Peter Viggo Jakobsen, *Western Use of Coercive Diplomacy after the Cold War: A Challenge for Theory and Practice*, Basingstoke: Macmillan, 1998. O “humanitarnoj intervenciji” vidi posebno A. Schnabel i R. Thakur (ur.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention. Selective Indignation, Collective Action and International Citizenship*, Tokyo/New York/Paris: United Nations University Press, 2000.

ne, a posebno na pitanje opstanka upravo onih režima koji su mete takve prisile.³ Mnogi analitičari tvrde da dugoročan mir i stabilnost u jugoistočnoj Evropi (kao i u drugim delovima sveta) zavise od uspostavljanja istinski demokratskih država u regionu, koje će, u nastojanju da ostvare svoje interese, poštovati međunarodno prihvatljive norme.⁴ Međutim, da li međunarodna politika prisile zaista doprinosi unutrašnjim procesima demokratizacije? Ili ih zapravo sprečava jer pomaže nedemokratskim režimima da uguše potencijalnu ili postojeću alternativu njihovoj vladavini?

Kao jedna od centralnih tema u okviru te šire rasprave, slučaj Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) pokazuje sukobljavanje izrazito protivrečnih stavova i suprotnih procena različitih mera politike prisile koje su devedesetih godina primenile države Zapada i međunarodne organizacije. Neki analitičari tvrde da je ekonomski embargo koji je nametnut SRJ odigrao odlučujuću ulogu u uspostavljanju mira u Bosni i Hercegovini, a drugi veruju da je on imao samo neodređen i sporedan uticaj.⁵ Slično tome, neki kažu da je bombardovanje SRJ 1999. godine bilo opravdano, da je okončalo srpsku represiju nad kosovskim Albancima i “sprečilo stvaranje još jedne Bosne”, a drugi u tome vide duboko pogrešnu politiku koja je postigla sumnjive rezultate, uz velike žrtve kako albanskih tako i srpskih civila.⁶ O uticaju spoljnih činilaca na unutrašnji politički razvoj u samoj SRJ nije se ni blizu 238

3 Kritike su uglavnom vezane za ekonomske sankcije. Vidi, na primer, R. N. Haass, “Sanctioning Madness”, *Foreign Affairs*, sv. 76, br. 6, novembar-decembar 1997, str. 79-80; ili R. A. Pape, “Why Economic Sanctions Do Not Work”, *International Security*, sv. 22, br. 2, jesen 1997, str. 106-9.

4 Vidi, na primer, S. L. Woodward, “International Aspects of the Wars in Former Yugoslavia”, u J. Udovički i J. Ridgeway (ur.), *Burn This House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*, Durham, NC: Duke University Press, 1997, str. 215-44.

5 Suprotna stanovišta vidi u Cortright i Lopez, *The Sanctions Decade*, str. 63-86; i S. L. Woodward, “The Use of Sanctions in Former Yugoslavia: Misunderstanding Political Realities”, u D. Cortright i G. A. Lopez (ur.), *Economic Sanctions: Panacea or Peacebuilding in a Post-Cold War World?*, Boulder: Westview, 1995, str. 141-51. Vidi i S. L. Burg i P. S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina*, London/New York: M. E. Sharpe, 1999, str. 205/6.

6 W. J. Buckley (ur.), *Kosovo. Contending Voices on Balkan Interventions*, Grand Rapids/Cambridge, 2000, nudi korisnu kompilaciju različitih stanovišta.

lom ekonomije, politike i medija, kao i nejedinstvom opozicije, političkim oportu-
nizmom i neefikasnošću.⁷

Iako su priznavali te unutrašnje činioce, većina demokratski orijentisa-
nih Srba, koji su devedesetih godina bili aktivni u bezbrojnim opozicionim stran-
kama, nevladinim organizacijama, antiratnim grupama, nezavisnim medijima i
demonstracijama protiv režima, ipak je dosledno tvrdila da je politika međunarod-
ne zajednice – naročito zapadnih liberalnih demokratija na koje su gledali kao na
uzor – zapravo ojačala Miloševićev režim i otežala njihovu borbu za demokratske
promene. Oni su predočavali mnogobrojne podatke kao potvrdu teze da su eko-
nomske sankcije “pogodile pogrešne ljude” i da je demokratija zapravo bila glavna
“kolateralna žrtva” naneta bombama NATO-a.⁸ Ali, uprkos takvim tvrdnjama, vla-
de zapadnih zemalja držale su se politike prisile kao glavne orijentacije sve do okto-
bra 2000. godine kada su pozdravile “demokratsku revoluciju” i Miloševićev pad
kao dokaz uspešnosti svoje politike.⁹

Imajući u vidu taj paradoks, pokušaću da ocenim da li je politika prisi-
le koju je Zapad primenjivao na SRJ oslabila Miloševićev režim i pomogla Srbiji da
u oktobru 2000. godine izvede demokratsku revoluciju ili je, naprotiv, doprinela
239 konsolidaciji Miloševićeve vlasti devedestih godina i odložila demokratske prome-
ne. Prvo ću ispitati efekte međunarodnih sankcija nametnutih SRJ, od njihovog
uvođenja 1992. do delimičnog ukidanja 1995. godine; zatim ću ispitati “međuvre-
me” od 1996. do 1997. godine kad je spoljna prisila popustila; i konačno ću se po-
zabaviti razdobljem između 1998. i 2000. godine kada se međunarodni pritisak na
SRJ ponovo pojačao i svoj vrhunac dostigao u NATO bombardovanju u proleće
1999. godine.

7 Najobuhvatnije analize te vrste vidi u E. Gordy, *The Culture of Power in Serbia*,
University Park: Pennsylvania State University Press, 1999; R. Thomas,
Serbia Under Milošević, London: Hurst, 1999; i L. Cohen, *Serpent in the Bosom. The
Rise and Fall of Slobodan Milošević*, Boulder: Westview, 2000.

8 O sankcijama vidi, na primer, V. Dimitrijević, “Post Scriptum to UN San-
ctions against Yugoslavia (Serbia and Montenegro)”, u F. Tanner (ur.), *Ef-
fects of International Sanctions*, Malta: Mediterranean Academy of Diplomatic
Studies, januar 1996, str. 45-54; i M. Prokopijević i J. Teokarević (ur.),
Ekonomске sankcije UN, Beograd: Institut za evropske studije, 1998. O bom-
bardovanju SRJ vidi *Šta ste radili u ratu. Glasovi iz crne rupe*, Beograd: B92, 1999;
i “Srbija i NATO (I). Srpski diskurs rata”, *Nova srpska politička misao* (specijal-
no izdanje), 1999.

9 Vidi, na primer, izjavu britanskog ministra oružanih snaga, John Spellar,
The Independent, 25. oktobar 2000.

EKONOMSKE SANKCIJE I SRPSKI REŽIM (1992-1995)

Uopšteno gledano, Miloševićev režim je smatran hibridnim oblikom vladavine – “poluautoritarnim” režimom. S jedne strane, to je bio izrazito ličan oblik vladavine. Državne strukture bile su stopljene sa strukturama vladajuće Socijalističke partije Srbije (SPS), koncentracija političke i ekonomske moći, kao i sile, bila je u rukama malobrojne elite bliske Miloševiću, a razvoj civilnog društva i istinski demokratske politike neprestano je podrivan. S druge strane, režim je sačuvala izvesne attribute demokratije, uključujući i stranački pluralizam, funkcionisanje parlamenta, redovno održavanje izbora i, tokom najvećeg dela devedesetih godina, dopuštao je opozicionu kritiku vođstva, masovne demonstracije i delovanje malobrojnih ali veoma aktivnih nezavisnih medija.¹⁰ Prema tome, da bismo ocenili uticaj koji je politika prisile imala na srpski režim, moramo ispitati i kako je ona uticala na sredstva njegove moći i na podršku naroda.

Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija proglasio je 30. maja 1992. godine opštu obustavu svake trgovine kao i naučne, kulturne i sportske razmene s novoproglašenom Saveznom Republikom Jugoslavijom (SRJ). Po rečima Vorena Zimmermana, poslednjeg američkog ambasadora u prethodnoj Jugoslaviji (SFRJ), razlog za uvođenje sankcija nije bila samo namera da se bosanski Srbi liše glavnog izvora goriva i vojne opreme niti da se Milošević prisili na odricanje od svojih ciljeva u Bosni, već i da se “diktator ponizi tako što će mu se staviti do znanja da nije dostojan kontakata s civilizovanim svetom” i da se – “s vremenom” – “pomogne srpskom narodu da se okrene protiv svog vođe”.¹¹

240

Ekonomске posledice sankcija, udružene s raspadom zajedničke jugoslovenske privrede i cenom ratova, imale su za rezultat dramatično osiromašenje stanovništva Srbije i iscrpljivanje resursa zemlje. Godine 1993. rast domaćeg proizvoda pao je za 30%, 1,3 miliona radnika poslato je na “plaćeno odsustvo”, a 750.000 bilo je nezaposleno; krajem godine prosečna mesečna plata iznosila je 15 dolara, a mesečna inflacija popela se na 313 miliona procenata.¹² Ipak, uprkos svim tim teškoćama, sankcije nisu dovele do pada režima. Jugoslovenski analitičari tvrde da su privatne zalihe deviza sprečile potpuno osiromašenje, poljoprivredno bogatstvo zemlje pomoglo je da ne zavlada totalna glad, a zahvaljujući švercovanoj robi stanovni-

¹⁰ Thomas, *Serbia*, str. 1-10; i Cohen, *Serpent*, str. 97-140.

¹¹ W. Zimmermann, *Origins of a Catastrophe*, New York: Times/Random House, 1999, str. 213.

¹² M. Delević, “Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool: The Case of Yugoslavia”, *International Journal of Peace Studies*, januar 1998, sv. 3, br. 1, str. 76-81.

štvo nije zapalo u nepodnošljivu nemaštinu.¹³ U stvari, ekonomska blokada stvorila je povoljne uslove za razvoj “sive ekonomije”, od sitne ulične prodaje benzina i preprodaje deviza do značajnih polulegalnih i ilegalnih ekonomskih aktivnosti nad kojima je režim odmah preuzeo kontrolu. Beogradski sociolog Mladen Lazić kaže:

Troškovi ratovanja praćeni sankcijama Ujedinjenih nacija usmerili su samu državu na ilegalne međunarodne tržišne transakcije, gde su važnu ulogu imale privatne firme koje su pružale neophodne usluge i, za uzvrat, obezbeđivale ogromnu ličnu dobit. Posledica toga je da su njihovi vlasnici, zajedno s izvesnim brojem direktora državnih preduzeća (takođe umešanih u ilegalan posao), kao i pojedini članovi državnog aparata, stvorili uzak sloj izrazito bogatih ljudi na vrhu socijalne piramide.¹⁴ Kada je u martu 1994. godine formirana Jugoslovenska ujedinjena levica (JUL), koalicija malih partija na čijem je čelu bila Miloševićeva supruga Mira Marković, veze između režima i nove ekonomske elite dobile su zvaničniju formu. Suočeni sa sve većim pritiskom da se ili priključe novoj političkoj grupaciji ili da izgube neophodna ovlašćenja i budu podvrgnuti različitim vrstama maltretiranja, mnogi privatni preduzetnici odlučili su da podrže i finansiraju JUL, a time i režim.¹⁵

241

Režim je takođe uspeo da osujeti negativne posledice sankcija i stekne nove izvore finansiranja kad je za vreme hiperinflacije (1992-1994) izmamio od građana deviznu ušteđevinu. U bestselleru iz 1995. godine jugoslovenski ekonomista Mladen Dinkić (sada guverner Narodne banke Srbije) pokazuje kako je režim kumovao hiperinflaciji, koja je dostigla vrhunac u januaru 1994. godine kada je u proseku iznosila više od 313 miliona procenata. Režim je želeo da natera građane da potroše deviznu ušteđevinu na tržištu koje je on kontrolisao – uz pomoć sumnjivih finansijskih institucija kao što su bile nominalno “privatne” (ali, u suštini, s državom povezane) banke Jugoskandik i Dafiment, koje su nudile ogromne kamate za deviznu štednju sve dok u proleće 1993. godine nisu propale.¹⁶ Za razliku od dru-

13 V. Dimitrijević i J. Pejić, “UN Sanctions against Yugoslavia: Two Years Later”, u D. Bourantonis i J. Wiener (ur.), *The United Nations in the New World Order: The World Organization at Fifty*, Basingstoke: Macmillan, 1995, str. 145/6.

14 M. Lazić, “Transformation of the Economic Elite”, u M. Lazić (ur.), *Society in Crisis. Yugoslavia in the Early '90s*, Beograd: Filip Višnjić, 1995, str. 19.

15 O. Pribičević, *Vlast i opozicija u Srbiji*, Beograd: Radio B92, 1997, str. 118/19.

16 M. Dinkić, *Ekonomija destrukcije*, Beograd: VIN, 1995. Vidi i Gordy, *The Culture of Power*, str. 169-76.

gih sličnih slučajeva koji su se u postkomunističkom periodu javljali u zemljama jugoistočne Evrope, takve “piramidalne šeme” nisu podrivale režim, već su mu služile. Zahvaljujući tim novim izvorima finansiranja, država je u odlučujućim trenucima, pre svega pred izbore, mogla da isplaćuje plate i penzije i tako “kupi” glasove.¹⁷

Ako sankcije nisu oslabile Miloševiću kontrolu nad izvorima moći, da li su ipak uspele da donekle poljuljaju podršku naroda njegovom režimu? Bar kad je reč o početnom periodu, podaci govore suprotno. Pre svega, okolnosti u kojima su sankcije uvedene uverile su narod da je ispravan zvaničan stav jugoslovenske vlade da su one “nepravedne i nezaslužene”. Iako je nametanje sankcija očigledno bilo motivisano dokazima o prekorachenjima nužne odbrane i zlodelima bosanskih Srba, i mada su se još 26. marta 1992. godine vlade zapadnih zemalja složile da se one uvedu, glavno javno opravdanje za to bio je “masakr u redu za hleb” u ulici Vase Miškina koji se tek sledećeg dana desio u Sarajevu.¹⁸ Problem je bio u tome što su bosanski Srbi istog časa okrivljeni za masakr iako za to nije bilo čvrstih dokaza; u stvari, istražitelji UNPROFOR-a bacili su sumnju na takvo objašnjenje događaja i ukazali na mogućnost da je za masakr odgovorna muslimanska strana koja je želela da podstakne negativnu reakciju javnog mnjenja na Zapadu i izazove intervenciju.¹⁹ U svakom slučaju, pozivanje Zapada na taj nerazjašnjen događaj kao povod za uvođenje sankcija raspirilo je osećaj nepravde u srpskoj javnosti koja je bila ili neinformisana ili nije želela da prihvati činjenicu da je srpska strana odgovorna za većinu poduhvata čiji je cilj bio “etničko čišćenje” u Bosni.

242

Štaviše, u Srbiji je odmah postavljeno pitanje zašto sankcije nisu uvedene i Hrvatskoj iako se znalo da su njene vojne i paravojne snage direktno umešane u događaje u Bosni i da su otpočele “čišćenje” srpskih sela u isto vreme kad su i Srbi započeli svoju kampanju “etničkog čišćenja”.²⁰ U stvari, Rezolucija 752 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, doneta 15. maja 1992. godine, zahtevala je – kao i Jugoslovenska narodna armija – da “elementi hrvatske vojske” budu povučeni ili stavljeni pod komandu bosanske vlade.²¹ Ipak, tri dana kasnije, Svet bezbednosti preporučio je da Hrvatska bude zvanično primljena u Ujedinjene nacije (Rezolucija

17 Oni su omogućili režimu i da nastavi da podržava ratne napore bosanskih Srba koliko god to želi (vidi V. Dimitrijević, “Post Scriptum”, str. 49-51)

18 Burg i Shoup, *The War*, str. 204/5.

19 Protivrečne stavove o tom događaju vidi u: *ibid.*, str. 165-6.

20 *Ibid.*, str. 119.

21 U S. L. Woodward, *Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution After the Cold War*, Washington DC: Brookings Institution, 1995, str. 403.

753) i, mada je u Rezoluciji 757, kojom su Jugoslaviji nametnute sankcije, ponovljen zahtev da “svi oblici mešanja koji dolaze izvan Bosne i Hercegovine odmah prestanu”,²² Hrvatska nije kažnjena sankcijama. Tako različit tretman Jugoslavije u odnosu na Hrvatsku neizbežno je potkrepljivao doživljaj javnosti da su sankcije neopravdane i da na Zapadu vlada “antisrpsko” raspoloženje.²³

Istraživanja javnog mnjenja sprovedena u tom periodu zaista pokazuju da je veliki deo populacije verovao da postoji “zavera stranih sila” protiv Jugoslavije i da je ta zavera, a ne Milošević, odgovorna za tešku situaciju u Srbiji.²⁴ Kako pravnik i borac za ljudska prava Vojin Dimitrijević ističe, “zabrinute zbog patnji penzionera, bolesnika, dece i drugih ljudi, mnoge profesionalne i humanitarne organizacije uputile su apele za ukidanje sankcija na sve moguće adrese u inostranstvu, ali nijednu predsednicima i vladama SRJ i Srbije”.²⁵ Rezultati ankete iz oktobra 1993. godine, obavljene na reprezentativnom uzorku od 1.555 odraslih osoba, pokazuju da je 42,6% ispitanika doživljavalo sankcije kao sredstvo za ostvarenje interesa velikih sila, a 35,5% za sankcije je okrivljavalo loše i nekompetentno vođenu politiku srpskog režima – samo 2,2% smatralo je da Srbija zaslužuje kaznu jer je, napokon, najodgovornija strana u ratu.²⁶ Obične ljude naročito su iritirali oni vidovi sankcija koji bili čisto kazneni, kao što su zabrana učešća u sportskim događajima, kulturnoj razmeni i vazdušnom saobraćaju, dok su oni koji su se protivili režimu i želeli kontakt sa Zapadom bili na taj način još više izolovani.

243

Prvi opšti izbori na koje je, nakon proglašenja Savezne Republike Jugoslavije, izašla opozicija održani su u decembru 1992. godine; oni su pokazali da su sankcije – bar kratkoročno – pomogle Miloševićevom režimu. Stranka na vlasti ubedljivo je pobedila, a Milošević je u trci za predsedničko mesto dobio više od 50% glasova. Iako su strani posmatrači utvrdili da su neki podaci lažirani, poraz opozicije bio je očigledan i široko je odjeknuo.²⁷ Naravno, uticaj sankcija na propast opo-

22 U Tanner, *Effects*, str. 79 (kurziv moj).

23 Woodward, “The Use of Sanctions”, str. 147.

24 S. Branković, “Sankcije i stav Zapada prema Srbiji”, u Prokopijević i Teokarević (ur.), *Ekonomске sankcije UN*, str. 119–23.

25 Dimitrijević, “Post Scriptum”, str. 52.

26 Z. Golubović, B. Kuzmanović, M. Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 1995, str. 257–8.

27 Rezultate vidi u Vladimir Goati (ur.), *Elections to the Federal and Republican Parliaments in Yugoslavia (Serbia and Montenegro) 1990–1996*, Berlin: Sigma, 1998, str. 193–6.

zicije ne može se posmatrati nezavisno od opšteg konteksta rata i nacionalističke mobilizacije Srba započete krajem osamdesetih godina, kao ni od nedostataka same opozicije. Međutim, značajno je to što je obećanje pomoći sa Zapada imalo ključnu ulogu u strategiji opozicionih stranaka i njihovog predsedničkog kandidata Milana Panića – američkog državljanina srpskog porekla – koji je u to vreme obavljao dužnost predsednika savezne vlade. Panićevi uporni pokušaji da od vlada zapadnih zemalja dobije bar neke ustupke – šezdesetodnevnu suspenziju sankcija dok se ne završe izbori ili ukidanje embarga na gas za grejanje tokom zime – nisu dali nikakve rezultate, a režimu su pružili obilje materijala za medijsko blaćenje Panića kao američkog sluge i stranog agenta. Nimalo mudro pooštavanje sankcija Ujedinjenih nacija u novembru 1992. godine – samo mesec dana pred izbore – posebno je ugrozilo šanse opozicije. Glavni socijalistički ideolog Mihailo Marković ispravno je predvideo: “Šta god mi [Srbi] radili, bićemo kažnjeni. To daje narodu razlog da misli da je Milošević u pravu jer je Panić postigao samo pooštavanje sankcija. Narod će podržati postojeće rukovodstvo i biće još tvrdoglaviji. To će pomoći Miloševiću da dobije izbore.”²⁸

Takvo zanemarivanje političke situacije na domaćoj sceni u Srbiji postalo je samo još izrazitije kad su, u periodu koji će se završiti Dejtonskim sporazumom (1995), kreatori politike odlučili da gurnu u stranu vođstvo bosanskih Srba i pregovaraju s popustljivijim Miloševićem. Uprkos logici koja je stajala iza tog izbora, on je u Srbiji doprineo osećanju da jedino Milošević može obezbediti ukidanje sankcija i ponovno uključenje Jugoslavije u međunarodnu zajednicu. I zaista, ekonomska blokada koju je u avgustu 1994. godine srpski režim nametnuo bosanskim Srbima nagrađena je simboličnim popuštanjem sankcija vezanim za komunikacije i kulturnu razmenu.²⁹ Potpisivanje Dejtonskog sporazuma godinu dana kasnije dovelo je do neoročene suspenzije ekonomskog embarga (iako su vlade Zapada zadržale “spoljni zid” sankcija koji nije dozvoljavao Jugoslaviji pristup u međunarodne institucije).³⁰ Ono što je opozicija već duže vreme nastojala da postigne ostvario je, na kraju, režim.

244

28 Navedeno u Thomas, *Serbia*, str. 130-1.

29 Rezolucija 943 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, 23. septembar 1994, u Woodward, *Balkan Tragedy*, str. 422.

30 Rezolucija 1022 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, 22. novembar 1995, u Tanner, *Effects*, str. 95-7.

MEĐUVREME: MILOŠEVIĆ – “GARANT DEJTONSKOG SPORAZUMA” (1996-1998)

Iako ga je suspenzija sankcija u decembru 1995. neposredno osnažila, Miloševićev režim je u vraćanju Jugoslavije u “normalnost” video i ozbiljnu pretnju. Sada se krivica za stanje u zemlji nije više mogla svaljivati na “spoljne neprijatelje” i sankcije, i režim je morao da popravi katastrofalnu ekonomsku situaciju. Na unutrašnjem planu, na Miloševića je sve više vršen pritisak da ispuni obećanje da će ekonomski oporaviti zemlju i rešiti nedostatak finansijskih sredstava. Za režim koji se toliko oslanjao na svoju sposobnost da “kupi” glasove i javni mir nalaženje novih izvora prihoda bilo je od životne važnosti. U proleće 1996. godine izbio je nekoliko štrajkova u državnim preduzećima, što je bilo znak da među radnicima vlada nezadovoljstvo, a u aprilu iste godine nezavisni mediji izveštavali su da je režim u “krizi”.³¹ Krizu je pojačao novi izazov koji je potekao iz dotad lojalnog crnogorskog rukovodstva: struja predvođena republičkim premijerom Milom Đukanovićem zauzimala je sve oštriji kritički stav prema odbijanju Beograda da pristupi ekonomskim reformama. Iako je u julu 1997. godine Milošević uspeo da u saveznom parlamentu dobije od crnogorske partije dovoljno glasova i postane predsednik Jugoslavije, Đukanovićeva pobeda na crnogorskim predsedničkim izborima u oktobru 1997. godine pokazala je da je Miloševićev režim izgubio kontrolu nad jednom od dve jugoslovenske federalne jedinice.

Upravo u tim okolnostima Milošević se suočio s najvećom pretnjom: bila je to ujedinjena i aktivna politička opozicija koja se, nakon lokalnih izbora u novembru 1996. godine, oštro suprotstavila pokušaju režima da poništi pobedu opozicione koalicije “Zajedno” u najvećim gradovima Srbije.³² Miloševićovo odbijanje da prizna rezultate izbora navelo je stotine hiljada ljudi da izađu na ulice, gde su više od tri meseca uporno demonstrirali i konsolidovali širok front protivnika režima.³³ Glasovi protivljenja Miloševićevom stavu počeli su da se čuju čak i među najodanijim braniocima Miloševićeve vlasti, to jest u jugoslovenskoj vojsci i Socijalističkoj partiji; u januaru 1997. godine šef generalštaba Momčilo Perišić sreo se sa studentskim opozicionim liderima, a to je učinilo i nekoliko drugih pripadnika političke i ekonomske elite.³⁴ Podršku demonstrantima dale su i vlade Crne Gore i Republike Srpske, kao i istaknuti glasnogovornici sandžačkih Muslimana i kosov-

³¹ *Vreme*, 6. april 1996, str. 8-II.

³² Rezultate vidi u V. Rakić-Vodinelić i saradnici, *Izborna krađa. Pravni aspekt*, Beograd, Medija centar, 1997, str. 14; i Goati, *Elections*, str. 194.

³³ Vidi M. Lazić (ur.), *Protest in Belgrade*, Budapest: CEU Press, 1999, str. 19.

³⁴ *Ibid.*, str. 307; i *The Economist*, 4. januar 1997, str. 33.

skih Albanaca.³⁵ Mnogi analitičari smatrali su da Miloševićev režim odbrojava poslednje dane.

Kreatori politike zapadnih zemalja neverovatno su sporo reagovali na promenu situacije u Srbiji i nisu gotovo ništa učinili da pomognu opoziciji. To je pre svega bilo posledica činjenice da su “sredinom devedesetih godina Sjedinjene Američke Države i veliki deo međunarodne zajednice u Miloševiću videli potencijalnog partnera za uspostavljanje mira na Balkanu, a ne nepokolebljivog protivnika demokratije i stabilnosti”.³⁶ Njegova saradnja bila je odlučujuća u sklapanju Dejtonskog sporazuma i još uvek su ga smatrali glavnim garantom tog sporazuma sa srpske strane. Nasuprot tome, zapadni mediji i tvorci politike videli su u političkoj opoziciji i javnosti Srbije ratne huškače i nacionaliste i nisu odmah priznali pacifistički i prozapadnjački karakter antimiloševićevskih demonstracija.³⁷ Zato je, nakon Dejtonskog sporazuma, represivno ponašanje režima prema neistomišljenicima i nezavisnim medijima izazvalo samo neubedljiva upozorenja da postoje “neke oblasti u kojima demokratija u Srbiji nije potpuna kao što bi trebalo da bude”.³⁸

U odgovoru na masovne demonstracije iz 1996–1997. godine, zapadne vlade su se ograničile na rutinske zaključke da je demokratija potrebna – u jednom trenutku čak su upozorile opoziciju da ne treba da bude “nerealistična” i pozvale su je da prihvati činjenicu da režim neće priznati izborne rezultate.³⁹ Kad su Sjedinjene Američke Države došle na ideju da treba preduzeti odlučnije mere, najviše što su mogle da ponude kao “pomoć” demonstrantima bila je pretnja da će ponovo uvesti sankcije – što je opoziciju odmah označilo kao petu kolonu.⁴⁰ Kasnije je čak i Ričard Holbruk, glavni američki čovek u pregovorima o Bosni, priznao da je “Vašington propustio šansu da utiče na događaje; osim jednog neuspešnog putovanja u Vašington, koalicija Zajedno nije imala kontakte s višim zvaničnicima američke vla-

246

35 Vidi Thomas, *Serbia*, str. 297; i T. Judah, *Kosovo. War and Revenge*, New Haven: Yale University Press, 2000, str. 133.

36 Cohen, *Serpent*, str. 203.

37 T. Garton Ash, “In the Serbian Soup”, *New York Review of Books*, 24. april 1997, str. 25–30. Kao primer izveštavanja u zapadnim medijima vidi C. Hedges, “Student Foes of Belgrade Leader Embrace Fierce Serb Nationalism”, *The New York Times*, 10. decembar 1996. Analizu demonstracija i njihovih učesnika vidi u Lazić, *Protest in Belgrade*; i Cohen, *Serpent*, str. 206–20.

38 Pomoćnik američkog državnog sekretara Džon Kornblum, navedeno u Thomas, *Serbia*, str. 261.

39 Italijanski ministar spoljnih poslova Lamberto Dini, navedeno u: *ibid.*, str. 300/1.

40 Prokopijević i Teokarević, *Ekonomске sankcije*, str. 117–18.

de”.⁴¹ Krajem decembra 1996. godine opozicija je konačno dobila izvesnu podršku Zapada kad je komisija OEBS-a, s bivšim premijerom Španije Felipeom Gonzalesom na čelu, presudila da su rezultati izbora zaista validni i pozvala Miloševićev režim da ih prizna.⁴² U februaru 1997. godine Milošević je shvatio da ustupkom i priznavanjem rezultata može mnogo više da dobije nego da izgubi, i demonstracije su okončane. Vatra je ugašena, verovatno ne samo na olakšanje srpskog režima već i tvorca politike na Zapadu. U junu 1997. godine, prodaja 49% vlasništva nad Telekomom Srbije italijanskoj i grčkoj kompaniji dala je Miloševiću novčanu transfuziju koja mu je omogućila da privremeno reši svoj stalni problem nedostatka gotovog novca: isplatio je zaostale plate i penzije i tako obezbedio pobedu svog režima na izborima koji su održani kasnije te godine.⁴³

OD KOSOVSKE KRIZE DO SRPSKE REVOLUCIJE (1998-2000)

247 Godine 1998. situacija na Kosovu se pogoršala i prerasla u rat slabog intenziteta između Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) i srpskih snaga bezbednosti, što je pokazalo da je održavanje “spoljnog zida” sankcija uzaludno jer se time nije moglo sprečiti izbijanje novog talasa nasilja. SAD i Evropska unija odmah su ponovo uvele embargo na oružje, obustavile izvozne kredite Jugoslaviji i prekinule izdavanje viza srpskim zvaničnicima umešanim u kaznene pohode na Kosovu. U aprilu 1998. godine zamrznuti su jugoslovenski i srpski računi u inostranstvu, zabranjena su sva strana ulaganja, a Jugoslovenskom aerotransportu nije bilo dozvoljeno da leti u zapadne zemlje – ukidanje tih obnovljenih sankcija bilo je uslovljeno povlačenjem specijalne policije s Kosova i Miloševićevim pristankom da u pregovorima učestvuju i predstavnici stranih zemalja.⁴⁴ Pored toga, Amerika je sve češće pominjala mogućnost da vazdušne snage NATO-a interveniše u Jugoslaviji.

Međutim, te mere ne samo što nisu naterale Miloševića da se povuče već su mu omogućile da učvrsti svoju poziciju u zemlji pozivanjem članova ultranacionalističke Srpske radikalne stranke da uđu u vladu u martu 1998. godine i donošenjem novih zakona čiji je cilj bio razbijanje dva glavna žarišta opozicije – univerziteta i onoga što je preostalo od nezavisnih medija.⁴⁵ U novembru 1998. Milošević je

41 R. Holbrooke, *To End a War*, New York: Random House, 1998, str. 345.

42 “Izveštaj Felipea Gonzalesa predsedavajućem OEBS-a”, u Rakić-Vodine-
lić, *Izborna krađa*, str. 210-12.

43 Končne rezultate vidi u *Naša borba*, 10. decembar 1997.

44 *The Financial Times*, 20. mart 1998.

45 Zakoni su doneti u maju, odnosno oktobru 1998.

sproveo i niz čistki u vojnom rukovodstvu i obaveštajnoj službi.⁴⁶ Još jednom se pokazalo da sankcije nisu oslabile režim, već su mu omogućile da ojača njegovu kontrolu nad polugama vlasti u Srbiji.

Zapadnjačka politika prisile uticala je i na raspirivanje patriotskog raspoloženja srpske javnosti i ugrozila je one snage koje su devedestih godina pokušale da uđu u miran dijalog s kosovskim Albancima.⁴⁷ Oslanjajući se na takvo raspoloženje, Milošević je u proleće 1998. godine organizovao referendum o tome da li Srbija treba da dozvoli strano posredništvo u kosovskoj krizi, koji je rezultirao jasnim odbijanjem mešanja zapadnih zemalja.⁴⁸ Pretnja sankcijama nije promenila stav velike većine Srba, koja je obuhvatala gotovo ceo politički spektar, da je OVK teroristička organizacija, da zaslužuje primenu oštrih mera i da su pregovarači sa Zapada sve drugo samo ne “pošteni posrednici”. Snimci na kojima se vidi glavni američki pregovarač Ričard Holbruk kako prilikom posete Kosovu razgovara s borcima OVK-a, pretnje bombardovanjem i nereagovanje Zapada na činjenicu da je OVK, u nameri da ponovo zauzme pozicije širom Kosova, prekršio sporazum o prekidu vatre iz oktobra 1998. godine shvaćene su samo kao potvrda da su Sjedinjene Američke Države stale na albansku stranu u sukobu.

Ubistvo četrdeset pet Albanaca u selu Račak marta 1999. godine imalo je sličnu ulogu kao sarajevski “masakr u redu za hleb” (1992) i dva masakra na Markalama (1994. i 1995), šokirajući javnost i na Zapadu i u Srbiji – mada na suprotan način.⁴⁹ Za zapadne medije i javno mnjenje taj događaj predstavljao je još jedan

248

46 Vidi *Vreme*, 7. novembar 1998, str. 12-14.

47 Zapise nekih od tih dijaloga vidi u *Vreme*, 29. mart 1993, str. 36-40; 27. mart 1995, str. 20-8; 17. april 1995, str. 13-15; 3. jul 1995, str. 18-21; i 7. februar 1998, str. 27-42; i u *Republika*, naročito brojevi 9, februar 1994, i 186, 1-15. april 1998, str. 9-12. Vidi i O. Karabeg (ur.), *Dijalog na buretu baruta – srpsko-albanski dijalog 1994-2000*, Beograd: Medija centar, 2000.

48 Od ukupno 73% birača koji su glasali na referendumu, više od 95% bilo je protiv posredništva (*NIN*, 31. decembar 1998, str. 7).

49 Takođe nikada nije dokazano da su bosanski Srbi krivi za masakr na pijaci Markale 5. februara 1994. godine, koji je bio povod da NATO prvi put bombarduje bosanske Srbe, a nije dokazano ni da su krivi za drugo gađanje Markala 28. avgusta 1995. godine koje je iskorišćeno kao opravdanje za vazdušne udare snaga NATO-a. (Vidi Burg i Shoup, *The War*, str. 164-9. Koliko je drugi incident na Markalama bio važan za odluku Amerike da interveniše vidi u Holbrooke, *To End A War*, str. 92-3.) Predsednik Srbije Milan Milutinović direktno je ukazivao na “scenario Markala” (*Vreme*, 23. januar 1999, str. 9).

dokaz o varvarskom ponašanju srpskog režima i pojačao je pritisak da se pristupi međunarodnoj intervenciji. U Srbiji se, međutim, verovalo da su u Račku nastradali pripadnici OVK-a i da su ubijeni u borbi, pa je reakcija šefa Verifikacione misije OEBS-a, američkog diplomate Vilijama Vokera, koji je javno podržao albansku verziju pre nego što su izneseni uverljivi dokazi, izazvala burno negodovanje.⁵⁰ Stvari je još više pogoršala činjenica da je pre tog incidenta Voker odbio da osudi masakr u kafiću u Peći, koji su izveli naoružani pripadnici OVK-a nad nenaoružanim srpskim civilima, obrazloživši to odbijanje “nedostatkom dokaza”.⁵¹ Kad je srpska vlada optužila Vokera da namerno lažno predstavlja događaje i naredila mu da napusti zemlju, nezavisni beogradski nedeljnik *NIN* zabeležio je da je u tom trenutku na domaćem planu bio učvršćen gotovo jedinstven politički front, pa skoro niko u Srbiji nije bio sklon da osudi stav savezne vlade prema Vokeru. Javno mnjenje nikada nije bilo jedinstvenije.⁵²

249 I strategija američkog državnog sekretara Madlen Olbrajt na Konferenciji u Rambujeu, održanoj u februaru 1999. godine, ostavljala je jak utisak da SAD podržava albansku stranu. Ona sama je rekla albanskim pregovaračima: ako obe strane potpišu, NATO će doći na Kosovo (i time će biti uspostavljen protektorat nad pokrajinom pod vođstvom Amerike); ako Albanci potpišu, a Srbi ne potpišu, NATO će bombardovati Jugoslaviju; ali ako obe strane odbiju da potpišu, Albanci će izgubiti američku podršku (pokazujući da je dotad imaju).⁵³ Ma kakva da je bila logika takvog pristupa i bez obzira na to da li je srpska delegacija bila iskreno zainteresovana da se sporazum postigne (a postojale su indikacije da nije), u očima

50 O Vokerovom stavu i reakcijama američke administracije vidi A. Little, *Moral Combat*, dokumentarni film, BBC 2, 12. mart 2000; i članak u *The Sunday Telegraph*, 27. februar 2000. Srpsko viđenje događaja u Račku vidi u *Vreme*, 23. januar 1999, str. 6-11; i *NIN*, 21. januar 1999, str. 10-14. Dva meseca nakon događaja, 17. marta 1999. godine, Finkinja koja je bila na čelu Forenzičkog ekspertskeg tima Evropske unije izjavila je da je Račak zaista bio “masakr” i “zločin protiv čovečnosti”; međutim, u izveštaju tima, objavljenom dve godine kasnije, kaže se da EU-FET “nije uspeo da utvrdi način na koji su žrtve usmrćene” (J. Rainio, K. Lalue i A. Penttila, “Independent Forensic Autopsies in an Armed Conflict: Investigation of the Victims From Račak, Kosovo”, *Forensic Science International*, sv. 116, br. 2-3, 15. februar 2001, str. 171. Kritiku istrage vidi u *Vreme*, 20. mart 1999, str. 10; i *NIN*, 18. mart 1999, str. 13-14).

51 Little, *Moral Combat*.

52 *NIN*, 21. januar, 1999, str. 9.

53 Little, *Moral Combat*.

srpskog stanovništva Rambuje je ličio na *diktat*. Nije samo odredba da će se nakon tri godine formulirati konačan sporazum o Kosovu – delimično zasnovan na “volji naroda” – delovala kao ustupak albanskim zahtevima za nezavisnost.⁵⁴ Dokument je sadržao i klauzulu koja dozvoljava NATO-u da “sa svojim vozilima, brodovima, avionima i opremom ima slobodan i neograničen prolaz i neometan pristup kroz SRJ, uključujući i s tim povezan vazdušni prostor i teritorijalne vode”.⁵⁵ Čak i nenacionalistički nastrojeni Srbi, dugogodišnji protivnici režima, smatrali su da je Rambuje jasno postavio samo jednu mogućnost: izbor između okupacije i bombardovanja.⁵⁶ U toj svetlosti treba posmatrati činjenicu da je odbijanje jugoslovenske vlade da potpiše sporazum dobilo podršku javnosti.⁵⁷

Nakon neuspeha pregovora u Rambujeu i razgovora u Parizu, kao i Miloševićevog odbijanja da za vreme poslednje Holbrukove posete Beogradu u martu 1999. godine popusti pod pritiskom, NATO je počeo da bombarduje Jugoslaviju. Novinar Tim Džuda u vezi s tim kaže: “Miloševićeva vladavina, problem koji je poslednjih godina izazvao toliki razdor, naročito u redovima srednje klase, postao je nevažan. Sada je postojao samo jedan problem – zemlja je napadnuta.”⁵⁸ To patriotsko osećanje i ogorčenost još više su uzeli maha kad je NATO proširio spisak ciljeva i na civilne objekte, kao što su državna televizija Srbije i električna mreža, i kada je broj civilnih žrtava počeo da raste.⁵⁹ Ipak, uprkos gubicima i razaranju industrijskih objekata i infrastrukture zemlje, bombardovanje – kao ni ekonomske sankcije pre njega – nije oborilo Miloševića.

Nisu se srušili ni oslonci Miloševićeve vlasti niti je, uprkos mnogim predviđanjima, došlo do državnog udara. Vojska se gotovo netaknuta povukla s Ko-

250

54 Odredba o mirovnom sporazumu i samoupravi na Kosovu, 23. februar 1999, gl. 8, tačka 2, u *Le Monde dossiers*, www.lemond.fr/actu/international/exyougo/kosovo/txramb.htm, pristupljeno 24. maja 1999. O ličnoj garanciji Madlen Olbrajt da će biti održan referendum vidi T. Judah, *Kosovo, War and Revenge*, New Haven: Yale University Press, 2000, str. 215.

55 Ibid., dodatak B, tačka 8.

56 Vesna Pešić, predsednik Građanskog saveza, *NIN*, 18. mart 1999, str. 15.

57 Mada je ponuđeni sporazum izazvao dosta zabune, anketa sprovedena dve nedelje pre početka bombardovanja pokazala je sledeće: iako bi samo 9,5% ispitanika prihvatilo stacioniranje trupa NATO na Kosovu (što je bio neprikosnoven uslov Sporazuma iz Rambujea), 76% je verovalo da se kosovski problem može rešiti pregovorima (*NIN*, 18. mart 1999, str. 16-19).

58 Judah, *Kosovo*, str. 238.

59 Human Rights Watch, *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign*, sv. 12, br. 1 (D), februar 2000, www.hrw.org/reports/2000/nato, pristupljeno 11. februara 2000.

sova, ne pokazujući nikakve znake demoralisanosti ili želje za pobunom.⁶⁰ Jugoslovenski ministar odbrane general Dragoljub Ojdanić izjavio je da vojska nikada neće dozvoliti onima koji su prodali svoje duše i postali vazali Zapada da nasilno promene vlast i uvuku zemlju u novu katastrofu.⁶¹ Optužnice koje je Tribunal za ratne zločine podigao ne samo protiv Miloševića već i protiv Ojdanića i nekolicine drugih zvaničnika samo su još više uverile vlast da mora osigurati svoj politički opstanak i naterale su je da zbije redove na vrhu. Nijedan stub režima nije bio ozbiljnije narušen neslogom.⁶² Iako su neki analitičari procenjivali da će ciljane (ili “pametne”) sankcije – mere kao što su zabrana putovanja u inostranstvo, blokiranje inostranih računa i zabrana poslovanja s firmama pojedinaca bliskih režimu, koje su bile uvedene za vreme intervencije NATO-a i zatim ažurirane – izazvati veće nezadovoljstvo među pripadnicima Miloševićeve ekonomske elite, vladajuće partije (SPS i JUL) nisu se pocepale.⁶³

251 Druge strane, kampanja NATO-a i nastavak sankcija oslabili su prozapadnjačku opoziciju koja je proglašena petom kolonom i bila još više izložena progonima.⁶⁴ Dok je opozicija bezuspešno pozivala vlade zapadnih zemalja da ukinu sankcije, nove pozajmice iz Rusije i Kine omogućile su Miloševiću da spreči potpuni kolaps, pa čak i da lansira program obnove koji je, iako ograničenih razmera, dobio veliki publicitet.⁶⁵ Pokušaj Evropske unije da gradovima Srbije u kojima je na vlasti bila opozicija isporučuje “energiju za demokratiju” da bi preko zime obezbedili grejanje nije imao mnogo uspeha; samo 2,3% obećane pomoći stiglo je kra-

60 Little, *Moral Combat*.

61 *Vreme*, 24. jul 1999, str. 2.

62 Vidi S. Staletović, “Socialists Think Milošević May Have Ten More Years Yet”, *Institute of War and Peace Reporting (IWPR) Balkan Crisis Report*, br. 61, 27. jul 1999, poslato i-mejlom 2. avgusta 1999. sa adrese info@iwpr.net; i *Vreme*, 23. oktobar 1999, str. 7.

63 M. Vasović, “Travel Bans More Effective Than Most Sanctions”, *IWPR Balkan Crisis Report*, br. 75, 14. septembar 1999, poslato i-mejlom 24. septembra 1999; i *NIN*, 21. oktobar 1999, str. 18-19.

64 Vidi Human Rights Watch, *Federal Republic of Yugoslavia. Curtailing Political Dissent: Serbia's Campaign of Violence and Harassment Against Government Critics*, sv. 12, br. 6 (D), april 2000, www.hrw.org/reports/2000/serbia, pristupljeno 6. juna 2000.

65 Po nevladinoj grupi eksperata G-17, u godini nakon bombardovanja, otklonjeno je otprilike 5% štete (procenjene na oko 3,8 milijardi dolara), delimično zahvaljujući ruskim i kineskim kreditima (*Danas*, 20. jun 2000, str. 1).

jem decembra 1999. godine, i to posle dvonedeljnog čekanja na granici.⁶⁶ Masovne demonstracije koje su obnovljene u leto i jesen 1999 (i koje nisu bile neposredna posledica bombardovanja, već potvrda postojanja dugoročne težnje za promenom)⁶⁷ na kraju su zamrle i stanovništvo je zapalo u očajanje i apatiju dok je Milošević i dalje čvrsto držao vlast u svojim rukama.⁶⁸ U martu 2000, godinu dana posle bombardovanja, zvaničnici zapadnih zemalja morali su da priznaju da je njihovo predviđanje bliskog pada Miloševića bilo pogrešno, a srpski analitičari su zabeležili da je bombardovanje malo toga promenilo u zemlji i da je rat bio samo tragično skretanje pažnje s onoga što se događa već deset godina.⁶⁹ Razočarana Madlen Olbrajt pitala se zašto nastavak sankcija ne “pomaže” srpskom narodu da “okrivi Miloševića za patnje” i sruši njegov režim.⁷⁰

Miloševićovo uporno opstajanje na vlasti uverilo je bar neke donosiocce odluka na Zapadu da je potreban drukčiji pristup. Već sama činjenica da je Evropska unija u junu 2000. godine uvela “belu listu” jugoslovenskih firmi izuzetih iz trgovinskog embarga signalizirala je tu promenu mišljenja.⁷¹ Ipak, tek pošto je u julu 2000. godine Milošević napravio kardinalnu grešku raspisavši savezne i predsedničke izbore, koji su zakazani za 24. septembar, vlade zapadnih zemalja shvatile su da ne treba da propuste novu priliku i počele su odlučnije da pomažu opoziciji. Od sredine 1999. do kraja 2000. godine Amerika je uputila srpskoj političkoj opoziciji i delovima civilnog društva (studentskim i drugim aktivistima, sindikatima,

252

66 C. Samary, “West Thwarts Serbian Opposition”, *Le monde diplomatique*, februar 2000, www.mond-diplomatique.fr, pristupljeno 21. februara 2000.

67 Istraživanja iz 1999. i prve polovine 2000. godine pokazala su da više od 60% ispitanika nije imalo poverenja ni u režim ni u Miloševića, koji je mogao da računa na podršku samo dvadesetak procenata populacije u Srbiji; ali ti rezultati nisu se bitno razlikovali od onih iz 1997. godine – u vreme kada je pritisak Zapada na Miloševića bio popustio. (Rezultati istraživanja iz oba perioda mogu se naći u Z. Đ. Slavujević i S. Mihailović, *Dva oglada o legitimitetu. Javno mnjenje o legitimitetu treće Jugoslavije*, Beograd, Institut društvenih nauka / Friedrich Ebert Stiftung, 1999).

68 Ibid. i Centar za proučavanje alternativa / Udruženje za unapređivanje empirijskih istraživanja, *Javno mnjenje Srbije*, Beograd: CPA/CPS, 2000.

69 *International Herald Tribune*, 25-26. mart 2000.

70 *Vreme*, 18. mart 2000, str. 12-14.

71 Taj pokušaj nije imao mnogo uspeha jer su već u julu neki direktori potentih firmi zatražili da ih EU skine s liste pošto su bili izloženi maltretiranju režima koje je bilo daleko veće nego mogućnost da ostvare neku dobit (*Beta*, 26. jul 2000).

nezavisnim medijima) pomoć u iznosu od preko 40 miliona dolara, a više od deset hiljada članova opozicionih stranaka pohađalo je kurseve na kojima su učili kako da nadgledaju izbore i vode kampanju.⁷² Slična količina i vrsta pomoći stigla je i iz Evropske unije.⁷³ Ipak, kao što je ispravno primećeno, pomoć je mogla “olakšati” postizanje promena u Srbiji, ali nije mogla biti “motor promena”; ta uloga pripadala je onim unutrašnjim snagama u srpskom društvu koje su bile protivnici režima.⁷⁴ Politička opozicija Srbije, uz podršku radnika i običnih ljudi koji su se masovno pobunili, prisilila je Miloševića da prihvati činjenicu da je 24. septembra izgubio na predsedničkim izborima i da preda vlast.

Iako je većina građana Srbije podržavala približavanje Evropi, još uvek se smatralo da je Amerika najodgovornija za bombardovanje koje su počinile snage NATO-a, a za teško stanje u zemlji u poslednjih deset godina okrivljivana je međunarodna zajednica.⁷⁵ Zato je pomoć koja je opoziciji stizala sa Zapada mogla biti korisna samo ako je nevidljiva – posebno s obzirom na činjenicu da je glavna strategija Miloševićeve kampanje bila u tome što su opozicionari optuživani da su “sluge NATO-a”, čija bi pobeda na izborima prouzrokovala raspad i “kolonizaciju” zemlje. Odluka Demokratske opozicije da za predsednika kandiduje Vojislava Koštunicu – nekorumpiranog nekadašnjeg disidenta koji je bio isto toliko nacionalista koliko i demokrata – bila je ključ uspeha. Kritičan prema “mešanju” Zapada u domaće poslove, Koštunica je napravio sopstveni program kampanje, nezavisan od onog koji je avgusta 2000. godine američka ambasada u egzilu ustanovila u Budimpešti kako bi pomogla opoziciji.⁷⁶ Kada se 5. oktobra obratio demonstrantima u Beogradu, on je rekao: “Nisu nam potrebni ni Moskva ni Vašington [...] Srbija je sposobna da se sama bori za svoju slobodu, a vaše prisustvo ovde, u tako velikom broju, upravo to dokazuje.”⁷⁷

Zapadnjačka politika prisile iz devedesetih godina pojačala je i izgleda da vojska interveniše kako bi sprečila pad režima. Na čelu jugoslovenske službe bezbednosti još uvek su bili generali odani Miloševiću; oni su i sami bili pod optužnicom Haškog tribunala i, ako ni zbog čega drugog, zbog toga su bili još odlučniji da

72 T. Carothers, “Ousting Foreign Strongmen: Lessons from Serbia”, *Carnegie Endowment Policy Brief*, sv. 1, br. 5, maj 2001, str. 2-3.

73 *Le Monde*, 19. septembar 2000.

74 T. Carothers, “Ousting Foreign Strongmen”, str. 4-7.

75 Vidi anketu koju je za B92 sproveda agencija Strategic Marketing, u S. Logar i S. Bogosavljević, “Viđenje istine u Srbiji”, *Reč*, br. 62/8, str. 7-34.

76 *The New York Times*, 4. septembar 2000.

77 Navedeno u Cohen, *Serpent*, str. 425.

sačuvaju nezavisnost zemlje i ne popuste pod pritiskom Zapada. Tako je šef Generalštaba Nebojša Pavković zloslutno označio dan izbora kao “Dan D”.⁷⁸ Verovatno su samo ogromne razmere nacionalne pobune konačno uverile armijsko rukovodstvo da treba da ignoriše Miloševićeva naređenja i prihvati Koštuničinu pobedu.⁷⁹ Odluka vojske da ne interveniše verovatno se zasnivala i na uviđanju da novo rukovodstvo Srbije neće slepo slediti instrukcije Zapada i da će se – s obzirom na Koštuničin kritički stav prema Haškom tribunalu – možda odupreti zahtevima da se optuženi generali isporuče.⁸⁰

ZAKLJUČAK: DIPLOMATIJA PRISILE I SMENJIVANJE REŽIMA

Pošto se nakon Hladnog rata ekonomske sankcije i bombardovanje sve češće koriste kao sredstvo međunarodne diplomatije, neizbežno se postavlja pitanje da li i koliko takvi postupci mogu doprineti smenjivanju diktatorskih i poludiktatorskih režima. U tom pogledu, slučaj Jugoslavije daje važan uvid u posledice diplomatije prisile u odnosu na jedan takav režim. Iako je primenjivana tek posle uspostavljanja Miloševićevog režima (on je došao na vlast 1987. godine) i mada je bila samo jedan od mnogih međusobno povezanih činilaca (uključujući i raspad federacije, ratove, slabost opozicije, ideologiju i političku kulturu, kao i ulogu spoljnih faktora) koji su devedesetih godina doprineli opstanku režima, politika prisile imala je značajne političke posledice na domaćoj sceni i u velikoj meri je delovala na oba izvora stabilnosti režima: sredstva vlasti i narodnu podršku.

254

Politika prisile neizbežno je doprinela ekonomskim teškoćama i patnji građanstva – i time dugoročnijem nezadovoljstvu javnosti Miloševićevom vlašću – ali, nasuprot tom potencijalno “pozitivnom” (iako skupo plaćenom i moralno osporivom) ishodu, stajali su drugi, nesumnjivo kontraproduktivni efekti koji su omogućavali režimu da učvrsti svoju vlast. Tokom devedesetih godina diplomatija prisile nije oslabila Miloševićevu kontrolu nad vladajućom partijskom koalicijom, “sivom” ekonomijom, aparatom prinude i medijima, već je povećala zavisnost nove elite od režima. Ilegalno probijanje blokade i duboko ukorenjena korupcija, uz različite načine crpljenja deviznih ušteda građana, postali su stalni izvor prihoda vlasti kojim je ona jačala vojne i policijske snage, “kupovala” socijalni mir i glasove,

⁷⁸ *NIN*, 21. septembar 2000.

⁷⁹ General Pavković kaže: “Nije nam na pamet padalo da pravimo Tjenanmen u Beogradu, ili nešto slično.” (D. Bujošević i I. Radovanović, *5. oktobar. Dvadeset četiri sata prevrata*. Beograd: Medija centar, 2001, str. 246).

⁸⁰ To možda objašnjava zašto optuženi generali nisu isporučeni Hagu zajedno s Miloševićem.

pa čak i finansirala privatne poslovne poduhvate. Iako je, slično sankcijama, ubrzala proces raspadanja i onako slabe ekonomije Srbije, kampanja NATO-a pružila je režimu i savršen alibi za katastrofalno stanje u zemlji. Kontroverzni incidenti koji su korišćeni da bi se u javnosti opravdalo uvođenje sankcija i bombardovanje, zajedno s činjenicom da se Zapad drukčije odnosio prema Srbiji nego prema drugim učesnicima rata iz prethodne Jugoslavije, ojačali su osećaj nepravde kod mnogih običnih Srba i iskupljivali su režim u njihovim očima. To je imalo za posledicu i slabljenje onih elemenata u društvu koji su predstavljali demokratsku i prozapadnjačku alternativu i koji su u režimu videli glavnog krivca za teško stanje u zemlji. Konačno, koristeći se isključivo politikom prisile kao sredstvom, vlade zapadnih zemalja propustile su bar dve važne prilike (1992. i 1996/7) da pruže opoziciji pomoć i savete koji bi doprineli smeni režima. Kad su prilikom priprema za izbore 2000. godine zapadne vlade najzad preuzele takvu ulogu, njihovi napori – iako konstruktivni – nisu mogli da stvore protivtežu posledicama koje su za sobom ostavile ekonomske sankcije i sedamdeset osam dana bombardovanja. Konačan zaključak je da se “Oktobarska revolucija” u Srbiji desila uprkos intervenciji Zapada, a ne zbog nje.